

ARAPÇADA İSM-İ FÂİL VE İŞLEVLERİ

Yrd.Doç.Dr. M.Akif ÖZDOĞAN*

Özet

İsm-i fâil, kısaca füliden türeyip, işi yapanı gösteren kelimelere denilmektedir. İsm-i fâil, cümlede isim olarak kullanıldığı gibi, sıfat olarak da kullanılır. Sıfat işlevi gördüğünde genellikle Türkçedeki sıfat fiille paralellik gösterir. İsm-i fâil, Arapçada sıfat fiil olarak kullanıldığı zaman, Türkçeden farklı olarak bizzat kendisi fiil gibi öge olabilir.

Anahtar Kelimeler: İsm-i fâil, etken ortağ, sıfat fiil, öge.

Present Participle (al-Ism al-Fail) In Arabic And Its Functions

Abstract

The word present participle (al-ism al-fâil) which is derived from the verb and shows the doer in the verb is called present participle (al-ism al-fâil). Present participle can be used both as a noun and as an adjective in the sentence. When it functions as an adjective, it works like a participle in Turkish and is used as a various element. Present participle, when it is used as a participle in Arabic, can take element like the verb unlike in Turkish.

Key words: Present participle (al-ism al-fâil), adjective verb, element.

Giriş

İsm-i fâil, Arapçada sıkça kullanılan, hem isim, hem fiil görevi yapan, sıfat özelliğine sâhip, ism-i mefûl gibi türemiş kelimelerdendir. İsm-i fâil, sıfat fiil olma özelliği ile Türkçedeki etken ortaçlara benzemektedir.

Kullanımındaki kolaylık ve akıcılığından dolayı ism-i fâil, ilk dönem şiir divânlarında, Kur'ân ve hadislerde ile edebî ve târihî eserlerde sıkça kullanılmıştır. H.II. asırdan itibaren Basra ve Kûfe dilcilerinin Arap gramerinin kurallarını tespit etmeye başlamalarıyla birlikte, teorik planda da ism-i fâil ele alınmaya başlanmıştır. İleriki zamanlarda Bağdat, Mısır ve Endülûs dilcilerinin katkıları ile ism-i fâil konusu teferruatlı bir şekilde incelenmiştir. Tarihî süreç içerisinde felsefe ve mantık ilminin tasnifleri altında ele alınan konu biraz karmaşık hâle gelmişse de, günümüzde daha derli toplu, daha anlaşılır hâlde incelenmiştir.

Bununla birlikte, günümüz Arapça gramer kaynakları, eğitim-öğretim aktivitelerinde kullanım amacından ziyâde, referans eseri niteliğinde olduğundan; ism-i fâilin pratik kullanım şekilleri, anlam alanı v.s üzerinde genellikle durulmamıştır. Bu nedenle çalışmamızda ism-i fâil kavramı ile bu kavramın anlam alanını oluşturan ve dolaylı ya da direkt temas halinde bulunan öğelerle ilişkisine değineceğiz. Daha sonra ism-i fâilin zaman durumu ile fiil gibi öge alışı üzerinde duracağız.

A. İsm-i Fâil Kavramı

İsm-i fâil, malûm (etken) fiilden türeyip, fiilde işi yapanı gösteren, genellikle sürekli olmayan (hudûs ve teceddüd) sıfat özelliğine sahip kelimelere denilmektedir¹.

¹İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-Nahv*, II, nşr. Muhammed b. el-Hasan el-Esterâbâdi, Dâru'l-kutubi'l-İlmîyye, Beyrut, tsz, s.198; İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Kadri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, nşr. Muhyiddin 'Abdulhamîd,

İlk dönem edebî eserlerde yaygın olarak kullanılmakla birlikte, ism-i fâilin tanımı daha sonraki zamanlarda yapılmıştır. H. II. asırdan itibaren gramer kurallarının tespitine başlanmasıyla birlikte diğer gramer kavramları gibi ism-i fâil de ele alınmıştır. Sibeveyh (ö.180/796), *el-Kitâb* adlı eserinde, ism-i fâil yerine, fâil kelimesini kullanır ve fâilin (ism-i fâilin) muzâri fiil anlamında kullanıldığını ve fiil gibi görev yaptığını belirtir². Sibeveyh'in, çok kısa ve tarife ihtiyaç duymadan ifade ettiği bu cümleler ve daha sonra da yer yer ele alacağımız görüşleri kendisinden sonraki dilcilere önemli bir referans niteliği taşımıştır³.

Bağdat ekolü dilcilerinden el-Mubberred (ö.285/898), *el-Muktedab* adlı eserinde ism-i fâil kavramını kullanır; ancak tarifini yapmaz, onun fiil gibi özelliklerinin olduğunu vurgular⁴. Dilde önemli görüşlere sahip olan İbnu's-Serrâc (ö.316/928) ise tanımlama yapmadan konu hakkında kısa ve öz bilgiler verir. Müellif, ism-i fâili "*Fiil gibi görev yapan isimler*" başlığı altında ele alır ve ism-i fâilin fiile benzediğini

b.y.y., Dersââdet, tsz., s. 272; Mehmed Zihni Efendi, *el-Muktedab ve'l-Muntehab*, Marifet yay., İstanbul, tsz., s. 216; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1966, s.247; Reşid eş-Şertûnî, *el-Mebâdiu'l-'Arabîyye*, IV, Dâru'l-Mesrik, 1965, Beyrut, s.247; Mustafâ Galâyîni, *Câmi'ud-Durûsi'l-'Arabîyye*, III, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1983, s.282; Ahmed el-Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-Esâsiyye*, nşr. Ahmed Kâsim, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1988, s.312; Ali Cârîm-Mustafâ Emin, *en-Nahvu'l-Vâdih*, II, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1965, s. 73.

² İbnu'l-Hâcib, Sibeveyh'in fiilden kastının masdar olduğunu ifade eder. Yine es-Sirâfî (ö.368/979) de ism-i fâilin fiilden, fiilin de masdardan türediğini nakleder. İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-Nahv*, II, s.198.

³ Sibeveyh'in ism-i fâil kavramı hakkındaki görüşlerini, hocası Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö.175/791)'nin sözlü fikirlerinin yazıya geçirilmiş hâli olarak görmek yerinde olacaktır. Halil b. Ahmed, gramer konusunda "*Kitâbu'l-Cumel fi'n-Nahv*" adıyla bir eser yazmışsa da, eserinde fiilden türeyen kelimelere yer vermemiştir. Bkz: Halil b. Ahmed *Kitâbu'l-Cumel fi'n-Nahv*, nşr. Fahrüddin Kabâve, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1980. Şevki Dayf, Sibeveyh'in gramer konularıyla ilgili görüşlerinde hocası Halil b. Ahmed'in önemli etkisi olduğunu belirtir. Bkz. Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-ma'ârif, Kahire. 1967.

⁴ el-Mubberred, *el-Muktedab*, II, nşr. Abdulhâlik 'Azime, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, tsz., s.119.

ifade eder⁵.

ez-Zemahşerî (ö.512/1118) ise *el-Mufasssal* adlı eserinde, konuya geniş yer vermekle birlikte, ism-i fâilin tarifini yapmaz. Bu eserin şerhinde İbn Ya'îş (ö.643/1245), ez-Zemahşerî'nin ism-i fâille ilgili görüşlerini ayrıntılı olarak açıklar; ancak kendisi de ism-i fâilin tarifine değinmez⁶. Daha sonraki dönemlerde İbnu'l-Hâcib (ö.646/1249), İbn Hişâm (ö.761/1360) ve İbn 'Akîl (ö.769/1367) gibi dilcilerin yaptıkları tanımlar, konuya başlarken yaptığımız "*İsm-i fâil, malum (etken) fiilden türeyip, fiilde işi yapanı gösteren, genellikle sürekli olmayan (hudûs ve teceddüd) sıfat özelliğine sahip kelimelere denilmektedir*" tanımı ile paralellik arz etmektedir⁷.

İsm-i fâilin tarihî gelişim sürecini kısaca ele aldıktan sonra ism-i fâilin yapısal özelliklerine ve Türkçedeki karşılığına değinmek yerinde olacaktır. İsm-i fâil, fiilden türediği için fiil, isimden türediği için isim özelliğini taşır ve dilimizdeki sıfat-fiillere benzer. Türkçede ortaçlar, eylemsiler olarak anılan sıfat fiiller⁸ varlıkları niteledikleri için sıfat; özne, nesne olarak yan önerme kurdukları için de sıfat-fiil gibi kabul edilmektedir. Türkçede sıfat fiil türetmek için fiil köküne -en, -cek, -ır, -miş, -dik; -esi gibi değişik yapım ekleri getirilir⁹. Örneğin: "Ocağın sönmeye başlayan ateşine baktı", cümlesinde *başlayan* kelimesi başla köküne -yan eki ile sıfat fiil olmuştur. Yine, "Çekici bırakan eliyle terini sildi " cümlesinde *bırakan* kelimesi, bırak köküne -an ekinin eklenmesi ile

⁵ İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahu*, I, nşr. el-Huseyn el-Fetlî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1999, s.123.

⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, III, nşr. Seyyid Ahmed-'Abdulcevvâd 'Abdulğani, el-Mektebetu't-Tevfikiyye, Kahire, tsz., s.103,

⁷ Bkz: İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-Nahu*, II, s.198; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, II, nşr. Muhyiddin 'Abdulhamîd, İhyâud-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut, tsz., s.106.

⁸ Sıfat fiiller Türkçede fiilimsilerin üç bölümünden biridir. Bunlar, isim fiiller (masdar), sıfat fiil (ism-i fâil ve ism-i mefûl/etken ve edilgen ortaç) ve zarf fiil (hal).

⁹ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu yay., İstanbul, 1971, s. 315.

sıfat fiil olmuştur.

İsm-i fâil, müteaddî (geçişli) ve lâzım (geçişsiz) fiillerin malûm (etken) yapılarından türetilir¹⁰. Sülâsî (kök harfi üç-lü) fiillerde genellikle فاعل ölçüsünde yapılır, كاتِب gibi. Mezîd (köküne harf ilave edilen fiil) fiillerde ise muzârî fiilin ilk harfi (muzârilik harfi) yerine dammeli mim getirilip, sondan bir önceki (ayne'l-fiil) harfin harekesinin kesra yapılması ile oluşturulur, مُسْتَقْبِل gibi¹¹.

İsm-i fâil, yapılıp yapılmaması kişinin elinde olan fiillerden yapılır, yazan, okuyan gibi ism-i fâiller, insanın elindedir. İnsanın elinde olmayan, insan iradesinin dışında oluşan fiillerden ism-i fâil olmaz. Bu tür fiillerin ism-i fâilini sıfat-ı müşebbehe üstlenir: أَخَذَ topal gibi engellilik ifade eden sıfatlar, sıfat-ı müşebbehe olarak kabul edilir¹².

İsm-i fâilin kavram alanı içerisinde kendisine bitişen zamirler ile muzâf durumununda ele alınması yerinde olacaktır. İsm-i fâile bitişen muttasıl (bitişik) zamir, cer konumundadır ve ayrıca ism-i fâil lafzî izafetten (ism-i fâil gibi türemiş kelimelerle yapılan) dolayı elif-lâm takısı alır¹³.

Örnek:

Onlar seni seviyor.	هم المحبُّون
---------------------	-----------------

İsm-i fâil, muzâf kabul edilirse nûn'u düşer.

Örnek:

O ikisi Halit'i seviyor.	هما المُحِبَّانِ خَالِدٍ
--------------------------	--------------------------

İsm-i fâil, muzaf kabul edilmezse tesniye ve cemi kip-

¹⁰ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-Nahu*, II, s. 198.

¹¹ Nes-Sekkâki, *Miftâhu'l-Ülûm*, el-Mektebetu'l-İlmiyyetu'l-Cedide, Beyrut, tsz., s. 24; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-Nahu*, II, s. 198.

¹² Hulusi Kılıç, *Arapça Dilbilgisi-Sarf*, Rağbet yay., İstanbul, 2005, s.192.

¹³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, nsr. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1968, s. 187.

lerindeki nûn sabit kalır¹⁴. Örnek:

هذان المُحِبَّانِ خالدَا O ikisi Halit'i seviyor.

Bu konu içerisinde ism-i fâilin bazen sürekli sıfat oluşuna da işaret etmeliyiz. İsm-i fâil, genellikle süreklilik özelliği olmayan (hudûs) geçici sıfatları içerir. Örneğin الذاهب /giden kelimesi geçici bir sıfatı ifade eder. Ancak ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe gibi devamlı ve değişmeyen sıfatları da ifade eder. Bu durumdaki ism-i fâil için iki alternatif devreye girer:

Birincisi, fâil formatı değiştirilir ve sıfat-ı müşebbehe kalıbına getirilir, الكريم /cömert gibi. Cömertlik insanda var olan sürekli bir özelliktir ve bu nedenle الكارم yerine, الكريم kelimesi ile ism-i fâil ifade edilmiş olur.

İkinci olarak, lafzî ve manevî karine (bağlamdan anlaşılan) ile onun devamlılık ifade ettiği belirtilir. Lafzî karine, ism-i fâilin, fâiline izafe edilmesi (tamlayan) şeklinde yapılır¹⁵.

Benim, akli kuvvetli ve yürekli bir arkadaşım vardır.	لِي صَدِيقٌ رَاجِحُ الْعَقْلِ رَاطِبُ الْجَاشِ
---	---

Manevî karine ise, cümlelerin bağlamından anlaşılır.

Hesap gününün maliki/hakimi ...	مَالِكٌ يَوْمَ الدِّينِ
---------------------------------	-------------------------

Ayetteki¹⁶ مَالِكٌ kelimesi, Allah için süreklilik arz eden bir sıfattır. Bu nedenle bu kelime geçici bir özellik olmayıp, süreklilik ifade eden özelliktir.

¹⁴ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, s.183.

¹⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, nşr. 'Abdulhamîd el-Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 267; 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, s. 238; Raşid eş-Şertûnî, *el-Mebâdiu'l-Arabiyye*, IV, s. 248; 'Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, I, s. 34 www.alwarraq.com; Ahmed b. Kâsim el-Bağdâdî, *Risâletun fi İsmi'l-Fâil*, nşr. Mahmûd Hasan 'Avvâd, Dâru'l-Furkân, http://www.islammesssage.com/booksww/book_larg_text.php?bkid=4415; (01.03.2007).

¹⁶ Fâtiha, 1/3

B- Anlam Alanı

İsm-i fâil, hem isim hem de fiil özelliğine sahiptir. Ancak genellikle sıfat fiil anlamını taşıdığı görülür. Meslek adları için kullanılan ism-i fâiller, yapısında sıfat fiili barındırdığından dolayı sıfat fiildir. Ama ism-i fâil, şahıslara özel ad olarak konulursa, bu durumda hem sıfat fiilden hem de zamandan bahsetmek mümkün değildir.

Alim (bilgili kişi), her toplumda saygındır.	العالمُ مُحْتَرَمٌ فِي كُلِّ أُمَّةٍ
Marangoz bana masa yaptı.	صَنَعَ لِي النِّجَارُ مِئْزَةً

Örneklerinde, "âlim" ve "neccâr" kelimeleri meslek adı olduğundan, sıfat özelliğini kaybetmemiştir.

Salih, Londra'ya gitti.	سَافَرَ صَالِحٌ إِلَى لَنْدُنَ
-------------------------	--------------------------------

Cümlesinde "Salih", özel isim olarak kullanılmış ve bu ismin "yararlı iş yapan" anlamı ile bir bağlantısı kalmamıştır.

İsm-i fâil, ister sıfat fiil, ister özel isim olsun cümle içerisinde özne, haber ve sıfat gibi değişik öge olarak kullanılır. Yukarıdaki örneklerde ism-i fâil sırasıyla mübteda, haber ve fâil olarak gelmiştir.

İsm-i fâil olan kelimenin Türkçeye çevirisinde yukarıda ele aldığımız özel isim, meslek ismi, sıfat ve sıfat fiil olma durumuna göre değişiklik arz eder. Özel isim olan kelime, olduğu gibi çevrilir, Sâlih, Hâlit gibi. Meslek isminde iki durum ortaya çıkar. Kâtib kelimesi Türkçede meslek sahibinin adı olarak "yazar" şeklinde çevrilir. Sıfat olarak kullanılırsa yazan ve yazıcı şeklinde çevrilebilir.

إسمه فاعل علي كاتب رسالة cümlesini "Ali mektub yazandır" şeklinde çevirileceği gibi, ism-i fâilin zaman boyutu başlığında da ele alacağımız gibi ism-i fâilin muzâri zamanda çevirmek mümkündür. Buna göre yukarıdaki örneği "Ali mektub yazıyor" şeklinde çevrilmesi daha fasih ve hoştur. İsm-i fâil sıfat fiil olarak gelirse Türkçede olduğu gibi

fat fiil olarak gelirse Türkçede olduğu gibi “yapan, eden” şeklinde çevrilir.

Kitap okuyan kişi, hoşuma gitti.	أعجبني القارئ كتاباً
----------------------------------	----------------------

Cümlesinde altı çizili ifade sıfat fiildir ve Türkçeye “kitap okuyan kişi” şeklinde çevrilir.

İsm-i fâil cümle içerisinde birçok kavram ve konu ile aynı semantik/anlam düzeyde ilişki içerisinde bulunur. İsm-i fâilin anlam alanına giren muzâri fiil, ism-i mevsûl, ism-i mefûl, masdar, ve sıfat-ı müşebbehe konuları ile ilişkisini aydınlatmak yerinde olacaktır.

1. İsm-i Fâil-Muzâri Fiil İlişkisi

Kaynaklarda ism-i fâil ile, muzâri fiil arasında bir çok yönden benzerlik olduğu vurgulanır. Basralı dilcilerin Muzâri adını verdikleri bu fiilin¹⁷ açılımı المضارع باسم الفاعل / "ism-i fâile benzeyen fiil"dir. Sîbeveyh, *el-Kitâb* adlı eserinde, "İsm-i fâile benzeyen fiillerin başlarında zâid hemze, tâ, yâ ve nûn bulunur" diyerek bu fiilin, bir isim gibi hareke değişimini açıklar¹⁸. Muzâri fiil, isim olan ism-i fâile, harf ve hareke yönünden benzer. İsm-i fâil ise, muzâri fiil gibi zaman özelliğine sahip olup; fâil ve mefûl gibi öge alabilir¹⁹.

الأستاذ يسأل الطلاب عن أسمائهم	الأستاذ سائل الطلاب عن أسمائهم
--------------------------------	--------------------------------

Öğretmen, öğrencilere isimlerini soruyor.

Yukarıdaki birinci örnekte, ism-i fâil, ikinci örnekteki muzâri fiil gibi geniş zamanda kullanılmış ve mefûl ile harf-i cer ve mecrûr'unu öge olarak almıştır.

Muzâri fiil ile kurulan cümle, özne başa alınarak ism-i fâille kurulabileceği gibi, ism-i fâille kurulan bir cümle de muzâri fiille kurulabilir.

¹⁷Bkz. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 13; M. Reşit Özbalıkçı, *Arap Dilinde Zaman Açısından Fiiller*, Anadolu Matbası, İzmir, 1996, s. 113.

¹⁸Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 13.

¹⁹İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, II, 106; 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, s. 247.

التَّربِيَّةُ الصَّالِحَةُ هَادِفَةٌ إِلَى تَكْوِينِ الْمَوَاطِنِ الصَّالِحِ

Uygun eğitim, üretken vatandaşın yetiştirilmesini hedeflemektedir.

Cümlesindeki هَادِفَةٌ ism-i fâilini, muzari fiile çevirerek aşağıdaki şekilde fiil cümlesi de yapmak mümkündür.

التَّربِيَّةُ الصَّالِحَةُ تَهْدَفُ إِلَى تَكْوِينِ الْمَوَاطِنِ الصَّالِحِ

İsm-i fâil ile muzâri fiil arasındaki benzerliklerden biri de ism-i fâilin te'kid nunu alabilmesidir. İbn Umî Kâsim el-Murâdî (ö.749/1348), hafif ve sakil (nûn harfinin çift okunması) te'kid (pekiştirme) nun'unun fiiller için kullanıldığını ancak ism-i fâilin muzâri fiile benzemesi dolayısıyla ismi fâil için de kullanılabileceğini belirterek; aşağıdaki beyti nakleder²⁰. (Munserih):

أَقَاتِلْنَ أَحْضِرُوا الشُّهُودَا	أَشَاهِرْنَ بَعْدَهَا السُّيُوفَا
İddiacı! Şahitlerinizi getirin. Daha sonra kılıçlarınızı kuşanırsınız.	

2. İsm-i Fâil-İsm-i Mevsûl İlişkisi

İsm-i mevsul, kendisinden sonra gelen cümle ile anlamı ortaya çıkan kelimeler olup²¹, Türkçede sıfat fiil/ ortaçlar olarak anılmaktadır. İsm-i fâillerin başındaki ال takısı eğer cins özelliği dışında kullanılır ve sadece belirlilik için getirilmeyip aynı zamanda ism-i mevsûl anlamında da kullanılırsa, bu durumda ism-i fâilin başındaki harf-i tarif, ism-i mevsûl kabul edilir. Diğer bir deyişle ism-i fâil etken ortaç anlamında kullanılırsa, harf-i tarifi ism-i mevsûl olarak ka-

²⁰ Ummu'l-Hasan b. el-Kâsim el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî fî Hurûfî'l-Me'ânî*, I, 22. <http://www.alwaraq.com> (01.03.2007).

²¹ İbn Hişâm, *Şerhu Kadri'n-Nedâ ve Bellî's-Sadâ*, s. 100, eş-Şertûnî, *el-Mebâdiu'l-Arabiyye*, IV, 136; Emrullah İşler, "Arapça ve Türkçede Ortaçlar -Karşıtsal Çözümleme"- *Nüşa Dergisi*, Yıl:2, Sayı:7, Güz :2002, s. 99-109

bul edilir²².

Kitap okuyan kişi, hoşuma gitti.	أعجبني القارئ كتاباً
----------------------------------	----------------------

Cümlesinde القارئ kelimesi, sıfat fiil anlamında olduğundan, başındaki elif-lam takısı, ism-i mevsûldür. Bu yapı, ism-i mevsulle kurulduğunda أعجبني الذي يقرأ الكتاب şekline dönüşür ve anlamda sadece üslup farklılığı ve belagat inceliği ortaya çıkar²³.

المعلم جال أفكار الناشئين و موقظ مشاعرهم ومحيي قلوبهم و مرق إدراكهم
Öğretmen, gençlerin düşüncelerini aydınlatır, duygularını harekete geçirir, kalplerini canlandırır, ve idraklerini yükseltir.

Yukarıdaki örnekte²⁴ المعلم kelimesi, “eğitim-öğretim görevini yapan” anlamında sıfat fiil olarak kullanırsak, ism-i mevsûl olur ve الذي يعلم ile aynı hâle gelir. Bu durumda yukarıdaki cümleyi şu hale getirmek mümkündür:

الذي يعلم جال أفكار الناشئين و موقظ مشاعرهم ومحيي قلوبهم و مرق إدراكهم
--

المعلم kelimesini, öğretmen anlamında isim olarak kullandığımızda ism-i mevsûl kabul edilemez.

3. İsm-i Fâilin İsm-i Mefûl ve Masdarla İlişkisi

İsm-i mefûl, ism-i fâil gibi fiilden türeyen, değişken sıfatları ifade eden edilgen sıfat fiildir²⁵. İsm-i fâil, etken ortaç; ism-i mefûl ise edilgen ortaç olup, bunların farkları yapıları-

²² İbn Hişâm, Şerhu Kadri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ, s.113; 'Abbâs Hasan, en-Nahvu'l-Vâfi, III, s. 245; Nevin Karebela, Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri, Aktif yay., Ankara, 2006, s. 103.

²³ Sıfat fiiller Arapçada ism-i fâilin yanı sıra, ism-i mevsûl ve sıla cümlesi ile de yapılır.

²⁴ Emrullah İşler-Musa Yıldız, Arapça Modern Metinler ve Çözümlemesi, Elif yay., İstanbul, 2005, s. 46

²⁵ 'Abbâs Hasan, en-Nahvu'l-Vâfi, III, s. 271.

nın etken-edilgen olmasıyla ilgilidir. Masdar ise, fiillerin ve türemiş kelimelerin köküdür ve bazen isim-fiil olarak kullanılmaktadır. Bu kelime grupları, müştak/türemiş kelime olarak bilinir ve fiil gibi öge alırlar.

Cümledeki duruma göre ism-i fâil, ism-i meful yerine, masdar da ism-i fâil ve meful yerine kullanılabilir²⁶. el-Muberrred ve es-Seâlibî (ö.430/1038), masdarların, ism-i fâil yerine kullanıldığını belirterek aşağıdaki örneklerle yer verirler²⁷.

Anlamı	İsm-i fâil	Masdar
Bulutlu gün	يَوْمٌ غَامٌّ	يَوْمٌ غَمٌّ
Çekilen su	ماءٌ غَائِرٌ	ماءٌ غَوْرٌ
Adil adam	رَجُلٌ عَادِلٌ	رَجُلٌ عَدْلٌ

İbn Fâris (ö.395/1004) ve es-Se'âlibî ism-i fâil yerine, kısaca fâil diyerek ism-i fâil ve ism-i meful'un birbirlerinin yerine kullanılabileceğini belirtirler. Verdikleri örnekler hemen hemen aynı olup²⁸; çoğunluğu ayetlerden oluşmaktadır²⁹.

Anlamı	İsm-i meful	İsm-i fâil
Gizlenmiş sır	سِرٌّ	سِرٌّ كَاتِمٌ

²⁶el-Muberrred, *el-Kâmil*, I, nşr. Ebu'l-Fazl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1999; s. 32; el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*, I, s. 88, www.alwarrag.com (01.03.2007).

²⁷el-Muberrred, *el-Kâmil*, I, s. 32; Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Fikhu'l-Luğa*, nşr. Yâsin el-Eyyûbî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 2000, s. 365.

²⁸İbn Fâris, *es-Sâhibî fî Fikhi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Mektebetu'l-Me'ârif, Beyrut, 1993, 224; es-Se'âlibî, *Fikhu'l-Luğa*, s. 365.

²⁹Ankebût, 29/67; Kur'an'da zaman zaman ism-i fâil ve ism-i mefulün birbirlerinin yerine kullanılmasını kelimenin kullanımındaki hata olarak değil, kelime yapısındaki esneklik olarak değerlendirmek mümkündür. Bu konuda benzer bilgi için bak: Soner Gündüzöz, "Kur'an'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları", *Nüşa Dergisi*, Yıl:II, Sayı:7, Güz: 2002; s.123.

	مَكْتُومٌ	
Bugün Allahın vereceği cezadan korunacak kimse yoktur.	لا مَعْصُومَ الْيَوْمَ من أمر الله	لا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أمر الله ³⁰
Atılmış sudan...	مِنْ مَاءٍ مَدْفُوقٍ	مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ ³¹
Memnun olunan bir hayat...	عِيشَةٍ مَرْضِيَّةٍ	عِيشَةٍ رَاضِيَّةٍ ³²

Anlamı	İsm-i fâil	İsm-i meful
Onun sözü yerine gelecektir.	إِنَّه كَانَ وَعْدُهُ آتِيَا	إِنَّه كَانَ وَعْدُهُ مَآتِيَا ³³
Aldatan hayat	عِيشٌ غَابٍ	عِيشٌ مَغْبُوتٌ

ez-Zemahşerî, istiâre yoluyla (hakiki olarak değil) ism-i failin ism-i meful, ism-i mefulün da ism-i fail yerine kullanılabileceğini belirtir, عِيشَةٌ رَاضِيَّةٌ\مَرْضِيَّةٌ gibi³⁴.

İsm-i fâil kalıbında olduğu halde masdar anlamında kullanılan الكاذبة yalan söylemek, الواقية korumak gibi kelimeler de vardır³⁵.

4. İsm-i Fâile Benzeyen Sıfatlar (Sıfat-ı Müşebbehe)

Arapça kaynaklarda sıfat-ı müşebbehenin açılımı "es-Sifatu'l-müşebbehe bismi'l-fâil" (ismi fâile benzeyen sıfatlar) şeklindedir. Açılımından da anlaşıldığı gibi sıfat-ı müşebbehe ism-i fâilin kapsamı içinde ele alınan sıfatlardır. Sıbeveyh, sıfat-ı müşebbehe için bu geniş adı kullanır ve onun ism-i fâil gibi, muzâri fiile benzerliğiyle değil, ism-i fâile benzerli-

³⁰ Hûd, 11/43

³¹ Târik, 86/6

³² Kâriâ, 101/7

³³ Meryem, 19/61

³⁴ ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, I, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, I, s. 20.

³⁵ Hulusi Kılıç, Arapça Dilbilgisi-Sarf, s.194.

giyle ön plana çıktığını ve öge aldığını belirtir³⁶.

Sıfat-ı müşebbehe, insanlara ait bazı özellik ve kusurların bir kişi ya da bir şeyde sabit olduğunu ifade eden ve sülâsi lazım fiillerden çok değişik vezinlerde gelen sıfat türü kelimelerdir. genellikle belirli vezinlerde gelirken; bir kısmı da dilde kullanımlarına göre değişik kalıplarda gelir³⁷.

Sıfat-ı müşebbehe'nin ism-i fâil ile olan benzerliğini ve farklılığını ortaya koymak için, öncelikle ism-i fâilin özelliklerini ele almamız gerekmektedir. Bu nedenle ism-i fâil konusunu inceledikten sonra, bu iki kavram arasındaki benzer ve farklı yönleri ele alacağız.

C- İsm-i Fâilin Zaman Boyutu

Kaynaklarda, ism-i fâilin muzâri fiile hareke, harf yönüyle benzeyip, mâzî fiile benzemediği; bununla birlikte ismi fâilin mâzî anlamında kullanılabileceği de ifade edilmiştir³⁸. Usul bilgini eş-Şâtibî (ö.790/1388) kaynaklarda geçen bilgilere paralel, fakat farklı bir pencereden bakarak; ism-i fâilin hâle/şimdiki ve geniş zaman delaletinin hakikât, istikbale delaletinin mecazî, mâziye delâletinin ise ihtilaflı olduğunu, bununla birlikte ism-i fâilin manası mâziye işaret ediyorsa mâzî, hâle işaret ediyorsa hâl, istikbâle işaret ediyorsa istikbâl olarak kabul edileceğini belirtir³⁹. Burada kaynaklarımızdaki bilgilerden hareketle İsm-i fâilin zaman boyutu ele alalım.

1. Harf-i Tarifli Kullanılması: Harf-i tarifli kullanılan ism-i fâiller, bütün zamanlarda kullanılabilir. Cümledeki ipuçlarına göre hangi zamanda kullanıldığını tespit etmek mümkündür⁴⁰.

³⁶ Sibeveyh, *el-Kütâb*. I. s. 194.

³⁷ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-Vâfî*. III. s. 282; Hulusi Kılıç, *Arapça Dilbilgisi-Şarf*, s.204.

³⁸ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*. III. s.103; İbn Hişâm el-Ensâri, *Şerhu Kadri'n-Nedâ*, s. 272; Ahmed el-Hâsimî, *el-Kavâidu'l-Esasiyye*, s.210.

³⁹ eş-Saûbî, *el-İfâdât ve'l-İşâdât*, www.alwarraq.com. (04. 03.2007).

⁴⁰ Bak. M. Reşit Özbâlıkçı, "Arap Dilinde Fiilimsilerin Zaman Durumu".

Aşağıdaki tabloda mâzî ve muzârî zamanlara ait örnekler yer almaktadır.

Mâzî (Geçmiş zaman)	Bu, dün ağaca çıktı. (İşte bu, dün ağaca çıkan!)	هَذَا الْمُسْلِقُ الشَّجَرَةَ أَمْسَ
Muzârî (Şimdiki zaman)	İyiliklerine teşekkür ederim.	أَنَا الشَّاكِرُ نِعْمَتَكَ

el-Ferezdak'ın aşağıdaki beytinde ⁴¹, (Kâmil)

و الْجُوعُ قَدْ قَتَلُوهُ بِالْإِطْعَامِ	الْقَاتِلُونَ مَلُوكَ كُلِّ قَبِيلَةٍ
--	--

Onlar, her kabilenin başkanını öldürüyor, açlığı yemek yedirmekle yok ediyorlardı. (Aç insanların karnını doyuruyorlardı)

القَاتِلُونَ kelimesi geçmiş zamanda kullanıldığı görülmektedir.

2. İsm-i fâilin Muzaf Olarak Kullanılması: İsm-i fâil, harf-i tarifsiz gelip, bir kelimeye muzaf olursa genellikle geçmiş zaman ifade eder⁴².

Adam: "ben babanın katiliyim" dedi.	قَالَ الرَّجُلُ: أَنَا قَاتِلُ أَبِيكَ
-------------------------------------	--

Yukarıdaki cümlede قَاتِلُ أَبِيكَ ifadesinde daha önceden öldürme olayının gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.

Ya'kût el-Hamevî (ö.626/1229)'nin naklettiği aşağıdaki olay ism-i fâilin muzâf olarak geçmiş zamanda kullanılmasına ilginç bir örnektir: el-Kisâi (1ö.89/804)şöyle anlatır:

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: XIV, Yaz-Sonbahar, İzmir, 2001, s. 1-30 .

⁴¹ el-Ferezdak, *Divân*, nşr. Mecid Tarâd, Dâru'l-Kutubî'l-'Arabî, 1992, II, s. 359.

⁴² M. Reşit Özbalıkcı, "Arap Dilinde Fiilimsilerin Zaman Durumu", s. 19.

Ebû Yûsuf ile birlikte Hârûn er-Reşîd'in yanındaydık. Ebû Yûsuf "nahiv de nedir!" diyerek nahvi küçümsedi. Ben de nahvin üstünlüğünü göstermek için ona şöyle sordum: "Bir adam *أنا قاتل غلامك* şeklinde bir cümle, diğer bir adam da *أنا قاتل* şeklinde bir cümle kursa bunlardan hangisi cezayı hak eder? Ebû Yûsuf: "Her ikisi de cezayı hak eder" deyince, Hârûn er-Reşîd: "Yanıldın", dedi. Ebû Yûsufun Arapçası iyiydi. Utandı, nasıl olur? dedi. Hârûn er-Reşîd: *أنا قاتل غلامك* diyen kişi mazi anlamında bu yapıyı kullandığından, çocuğu öldürmüş; dolayısıyla da cezayı hak etmiştir. *أنا قاتل غلامك* diyen ise muzâri anlamında söylemiş ve öldüreceğini ifade etmiş, ancak henüz öldürmemiş, dolayısıyla da cezayı hak etmemiş" şeklinde cevap verip arkasına Kur'ân'dan⁴³

"*Inşallah* ولا تقولنَّ لشيئٍ إنيَّ فاعِلٌ ذلِكَ غَدًا إلا أن يَشَاءَ اللهُ demedikçe hiçbir şey hakkında bunu yarın yapacağım deme"⁴⁴ ayetini konuya örnek göstermiştir.

el-Kalkaşendî (ö.821/1418)'nin katiplerin özellikleri üzerine yazdığı *Subhu'l-A'şâ* adlı eserindeki aşağıdaki sözleri⁴⁵ ism-i fâilin muzâf olarak mâzî anlamında kullanımına örnekler mevcuttur:

الْحَمْدُ لِلَّهِ جَاعِلِ الْمَرْءِ بِأَصْغَرِيهِ، قَلْبِهِ وَلِسَانِهِ، وَالمُتَكَلِّمِ بِأَجْمَلِيهِ، فَصَاحَتِهِ وَبَيَانِهِ، رَاقِمِ حَقَائِقِ الْمَعَانِي بِأَقْلَامِ الْإِلْهَامِ عَلَى صَفَحَاتِ الْأَفْكَارِ، جَامِعِ اللِّسَانِ وَالْقَلَمِ عَلَى تَرْجَمَةٍ مَا فِي الضَّمَائِرِ .

Övgü, insanı iki küçük organdan: kalp ve dilleri müteşekkil kılan, en güzel tarz: fesahat ve beyanla yeteneğiyle konuşturan, fikir evrelerindeki anlamların hakikatını ilham kalemi ile yazdıran, gönüllerdeki şeyleri dil ve kalemle bir

⁴³ Kehf, 18/23-24

⁴⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mucemul-Udebâ*, II. 66. <http://www.alwarraq.com> (10.05.2007); Ayrıca bkz. M. Reşit Özbalıkçı. "Arap Dilinde Fiilimsilerin Zaman Durumu", s. 19.

⁴⁵ el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*. I. nsr. Huseyn Semsuddîn. Dâru'l-Fikr, Beyrut. 1987. s.29.

araya getirilmesi sağlayan Allah'a olsun.

Yukarıdaki cümledeki ism-i fâiller, Allah lafzından bedel ya da sıfat olduğundan Türkçeye sıfat gibi çevirdik. İsm-i fâilleri, tek başına aldığımızda, muzaf olduğundan dolayı, geçmiş zamanı kapsamaktadır. Örnekte Alah'ın eylemleri belirtildiğinden, bu cümleleri geniş ve gelecek zamanda da çevirmek mümkündür. Zira Allahın yapma ve yaratma eylemi süreklilik arz etmektedir⁴⁶.

İsm-i fâil gibi türemiş kelimelerle yapılan lafzî izafetlerde⁴⁷ de zamandan söz etmek mümkündür. Manevî izafette marifelik ve tahsis özelliği varken; lafzî izafetin muzâfında marifelik ve tahsis (hususileştirme) yoktur. Ancak bu izafette muzâf olan kelime müfretse, marife olmadığı halde tenvin de alamaz. Tesniye ve cemi nûnları düşer ve elif-lamları kalır. Şekilsel muzâfun ileyhleri de sıfat fiillerin mefulü konumundadır⁴⁸. Lafzî izâfet, şimdiki veya gelecek zamanda kullanılmaktadır.

İşlerini iyi yapanlar, kazanırlar.

الْمُتَّقِنُوا أَعْمَالَهُمْ رَاحُونَ

Yukarıdaki örnekte, الْمُتَّقِنُوا kelimesi ile lafzî izafet (tamlama) yapılmış ve bu izafette zaman muzâri olarak kullanılmıştır.

3. İsm-i Fâilin Tenvinli Kullanılması: İsm-i fâil, tenvinli kullanıldığında genellikle muzâri fiilin ifade ettiği anlamları içerir ve çoğunlukla gelecek zaman ifade eder⁴⁹. Bu konuda Sîbeveyh, tenvinli ism-i fâilin, muzâri fiil anla-

⁴⁶ Mâzî bir fiil, cümledeki bağlamına göre muzâri anlamına gelebildiği gibi, ism-i fâiller de bağlamına göre muzaf olan ism-i fâil, muzâri zamanı da kapsayabilir. Bkz. İbn Fâris, *es-Sâhibî*, nşr. 'Umer Fârûk ed-Debbâğ, Mektebetu'l-Meârif, Beyrut, 1993, s. 223.

⁴⁷ eş-Şertûnî, *el-Mebâdî'u'l-'Arabiyye*, IV, s.231.

⁴⁸ Ali Cârîm-Mustafâ Emin, *en-Nahvu'l-Vâzih*(li's-Saneviyye),II, s.133.

⁴⁹Bkz: Reşit Özbalkıç, "Arap Dilinde Fiilimsilerin Zaman Durumu", 21; Emrullah İşler, "Arapça ve Türkçede Zamanlar -Karşıtsal Çözümleme", *Nûsha Dergisi*, Yıl:III, Sayı:8, Kış:2003, Ankara, s.60.

mında kullanılabileceğini belirtmiştir⁵⁰. el-Mubberred⁵¹ ve bazı dilciler de bu kullanıma işaret etmiştir.

Yarın Ankara'ya gideceğim.

أنا ذاهبٌ إلى أنقرة غداً

كَمْ مُعَذِّبٍ نَفْسَهُ فِي طَلَبِ الْحُرِّيَّةِ لِبِلَادِهِ يَرَى الْعَذَابَ مِنْ أَجْلِهَا نَعِيمًا

Ülkesinin özgürlüğü için sıkıntı çeken pek çok insan, bu özgürlük uğruna sıkıntıları güzellik olarak görür.

Cümlesinde tenvinli gelen, مُعَذِّبٍ kelimesi, hazfedilen رَجُلٍ kelimesinin sıfatıdır⁵², cümleye geniş zaman anlamı katmaktadır.

Bu ana kategorilerden sonra ism-i fâilin zaman boyutu ile ilgili şu özelliklere de yer vermek mümkündür.

1. İsm-i fâil, mefûlünü lâm harf-i ceri ile alırsa, gelecek zaman ifade eder⁵³.

Örnek:

Halit, sınavlarını başaracaktır.

خالدٌ ناجحٌ للاختبارات

2. İsm-i fâilin önünde كان yardımcı/nâkis fiili bulunursa, şimdiki veya geniş zaman hikayesi için kullanılır⁵⁴.

Örnek:

كان أحمدٌ ذاهباً إلى الملعب كلَّ أسبوعٍ

Ahmet her hafta stadyuma gidiyordu/giderdi.

⁵⁰ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, s.131.

⁵¹ el-Mubberred, *el-Muktedab*, II, s. 2.

⁵² 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, s. 282. Bu örnekte de görüldüğü gibi ism-i fâiller, hazfedilmiş bir ögenin sıfatı v.s. şeklinde gelebilir.

⁵³ Mehmet Çakır, *Binâu'l-Kelime fî'l-Luğati'l-Arabiyye*, Özcan Matbacılık, Ankara, 1997, s. 59.

⁵⁴ Bkz. Vecdi Akyüz, *Arapçada Fiil Kipleri ve Yardımcıları*, İFAV, İstanbul, 1996. s. 215.

3. İsm-i fâilin önünde لَيْسَ yardımcı fiili varsa, gelecek zaman anlamında kullanılır.

Örnek:

Ankara'ya gitmeyeceğim.	لَسْتُ مُسَافِرًا إِلَى أَنْقَرَةَ
-------------------------	------------------------------------

4. Süreklilik ifade eden fiillerden sonra (Kâne ve benzerleri içerisinde yer alan) muzâri fiil yerine gelebilir.

Yolcu hala uyuyor.	ظَلَّ الْمُسَافِرُ نَائِمًا
--------------------	-----------------------------

Sıfat olarak kullanılan ism-i fâil, isimleşse de zaman özelliğini kaybetmez. Mesela, المدرِّس kelimesi ders veren anlamında bir sıfat fiildir, bu kelime hoca anlamında kullanılsa da hocaya hoca adı, ders vermesinden dolayı verildiğinden, sıfat fiil ve zaman özelliği devam eder ve muzâri fiil anlamında kullanılır.

İsm-i fâil adet/örf, hikmet ve ilmi kurallar gibi konularda kullanıldığında, zaman özelliği taşımaz⁵⁵. Aşağıdaki tabloda bu kategoriler ve örnekler yer almaktadır:

Adet ve örf	Çocuk yaşadığı ortamdan etkilenir.	الطِّفْلُ مُتَأَثِّرٌ بِالْوَسْطِ الَّذِي يَعْيشُ فِيهِ
Hikmet	Hikmet, mümin'in yitik varlığıdır.	الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ
İlmî gerçekler	Ağır cisimler suda çöker.	الْأَجْسَامُ الثَّقِيلَةُ رَاسِبَةٌ فِي الْمَاءِ

D- İsm-i Fâilin Öğe Alışı

İsm-i fâil, türediği fiil gibi öğe alabilir. İsm-i fâil,

⁵⁵ 'Abdulvehhâb Bekr-'Abdulkâdir el-Mehîrî ve diğerleri, *en-Nahvu'l-'Arabî, eş-Şeriketu't-Tünûsiyye*, Tunus, tsz, s. 83.

⁵⁶ Tirmizî, *İlim* 19, 5/41; İbn Mâce, *Zühd* 15, 2/1395.

müteaddî (geçişli) fiilden türemişse, cümledeki durumuna göre fâil, bir veya birden fazla meful ve harf-i cer alabilir. İsm-i fâil, lâzım (geçişsiz) fiilden türemişse sadece fâil alır⁵⁷.

O, kitabı okuyor.	هو قارئ الكتاب
-------------------	----------------

Yukarıdaki cümlede الكتاب kelimesi, قارئ ism-i fâilin mefulun bih'idir.

İsm-i fâil, birden fazla meful aldığı anda, ilk mefulü muzâfun ileyh olarak gelir.

Havanın ılıman olduğunu sanıyorum.	أنا ظانُّ الجوِّ مُعتدلاً
------------------------------------	---------------------------

Yukarıdaki cümlede ظانُّ ism-i fâili, الجوِّ ve مُعتدلاً kelimelerini meful olarak almıştır.

İyiliğe aracı olan, onu yapmış gibidir.	الذَّالُّ عَلَى الْخَيْرِ كَفَاعِلِهِ ⁵⁸
---	---

الذَّالُّ ism-i fâili عَلَى الْخَيْرِ harf-i cer ve mecrûr'unu öge olarak almıştır.

İsm-i fâil diğer mefûlleri de öge olarak alabilir.

Örnek:

Bekçiyi, evin önünde dururken gördüm.	رَأَيْتُ الْحَارِسَ وَاقِفًا أَمَامَ الْبَيْتِ
---------------------------------------	--

İsm-i fâiller, müennes, tesniye ve cemi olarak da öge alabilir⁵⁹.

Örnek:

Onlar kitabı okuyorlar.	هم قارئون الكتاب
-------------------------	------------------

İsm-i fâilin fiil gibi görev yapabilmesi, harf-i tarifli ge-

⁵⁷ İbn 'Akîl, Şerhu İbn 'Akîl, II, s. 106; 'Abbâs Hasan, en-Nahvu'l-Vâfi, III, s. 247;

⁵⁸ Tirmîzî, İlim 14, 5/41.

⁵⁹ 'Abbâs Hasan, en-Nahvu'l-Vâfi, III, s. 247; eş-Şertûnî, el-Mebâdiu'l-'Arabiyye, IV, s. 249.

lip gelmemesine göre değişir.

1. İsm-i Fâilin Harf-i tarifli Gelmesi

İsm-i fâilin, fiili gibi görev yapabilmesi için harfi tarifli olarak gelmesi yeterlidir. Harf-i tarifli gelen ism-i fâil cümledeki uygun pozisyonuna göre fâil, meful gibi öğeler alabilir. Bu durumda da zaman durumuna bakılmaz, maziye de de lalet etse, fiil görevi yapabilir⁶⁰. İbn 'Akîl, elif-lâm takısı alan ism-i fâillerin ism-i mevsûl konumunda olduğunu, ismi mevsûllerden sonra da mutlaka cümle gelmesi gerektiğini ifade ederek elif-lamlı gelen ism-i fâillerin mâzî ve muzâri fiil gibi amel edeceklerini belirtir⁶¹.

Örnek:

Ben, yaptığın iyiliklere teşekkür ederim.	أنا الشاكرُ نِعْمَتَكَ
---	------------------------

Cümlesinde, الشاكر ism-i fâili geniş zamanda kullanılmış ve نِعْمَةً kelimesini mefulün bihi/nesne olarak öge almıştır.

Dün Ahmet öğretmenine teşekkür etmiştir.	أَحْمَدُ الشاكرُ مُعَلِّمَهُ أَمْسَ
--	--

Cümlesinde الشاكر kelimesi mâzi anlamında kullanılmış ve مُعَلِّمَ kelimesini mefulün bih olarak öge almıştır.

İmru'u'l-Kays (ö.m. 545)'in⁶² aşağıdaki beytinde; (Kâmil)

خَيْرٌ مَعَدَّ حَسْبًا وَ نَائِلًا	الْقَاتِلِينَ الْمَلِكِ الْحُلَاحِلِ
(Benî Esed kabilesi) Maad kabilesinin en soylu ve cömert	

⁶⁰ İbn Hişâm, Şerhu Kadri'n-Nedâ, s. 269; İbn 'Akîl, Şerhu İbn 'Akîl, II, s. 106; 'Abbâs Hasan, en-Nahvu'l-Vâfi, III, s. 247; Mustafa Galâyini, Câmi'ud-Dürûsi'l-'Arabiyye, III, 282; Ahmed el-Hâşimî, el-Kavâ'idu'l-Esâsiyye, s. 210.

⁶¹ İbn 'Akîl, Şerhu İbn 'Akîl, II, s. 110.

⁶² İmru'u'l-Kays, *Divân*, nşr. Hannâ el-Fâhûrî, Dâru'l-Cil, 1989, 247.

olan cesur kralını öldürdüler.

القاتلين kelimesi mazi anlamda kullanılmış ve المَلِك kelimesini mefûl olarak almıştır.

Elif-lam takısı alan ism-i fâil, kendi fâiline muzâf olabilir, fâili muzâfun ileyh şeklinde gelir.

Çocuğu boğulmaktan kurtaran kişi geldi.

وصل المنقذُ الطفل من الغرق

الطفل kelimesi ism-i fâlin fâili olmuştur.

İsm-i fâil, harf-i tarifsiz gelirse bu durumda diğer kuralların ortaya çıkması gerekmektedir. Bu kuralları ikinci madde olarak ele alıyoruz.

2. İsm-i Fâilin Geniş ve Gelecek Zamana Delalet Eden Bazı Ögelerle Kullanılması

İsm-i fâil, harf-i tarifsiz gelmesi durumunda iki şart aranır. Birincisi ism-i fâilin bazı unsurlarla birlikte kullanılması, ikincisi ise birinci maddedeki ism-i fâillerin şimdiki ya da gelecek zamanı kapsamasıdır⁶³. Bu ifadeyi biraz açarsak, elif-lam takısı almayan ism-i fâilin öge alabilmesi için iki şart aynı anda aranır. Birincisi: ism-i faile kurulan cümlede soru edatı ve olumsuzluk edatı olmalıdır. Bunların yanı sıra ism-i fâlin haber, sıfat, hâl, münâdâ olarak kullanılması ayrıca sila cümlesinden sonra gelmesi gerekmektedir. İkincisi ise birinci maddede yer alan unsurların geniş ve şimdiki zamanda kullanılması gerekir. Bu şartlara "i'timâd" denilmiştir⁶⁴.

Kûfe dilcilerinin dışındaki bilginler, elif-lam takısını

⁶³ 'Abdulğani ed-Dakr, *Mu'cemu'n-Nahu*, Mektebetu'l-Kiyâm, Kum, 1974, 18-19.

⁶⁴ İbn Hişâm, Şerhu Kadri'n-Nedâ, s. 272, İbn 'Akıl, Şerhu İbn 'Akıl, II, s. 106; es-Sabbân, Haşiyetu's-Sabbân 'alê's-Şerhi'l-Eşmûnî, II, s.293; Hâlid b. 'Abdullâh el-Ezherî, Şerhu't-Tasrih, II, s.66.

almayan ism-i fâilin maziye delalet etmesi durumunda öge alamayacağını belirtir. Kûfe ekolünden el-Kisâi gibi dilciler ise mâziye delalet eden elif-lamsız ismi fâilin de amel edeceğini belirtmişler ve *وَكَلَبَهُمْ بِاسِطٍ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ* "Köpekleri de mağranın girişinde ön ayaklarını uzatmıştı" ayetini⁶⁵ delil göstermişlerdir. Buna karşın, Basra ekolüne mensup birçok dilci, bu ayetin hal cümlesi olarak hali (geniş zaman) hikaye tarzında olduğunu ve bunun maziye delalet etmeyeceğini belirterek, bu görüşe karşı çıkmıştır⁶⁶.

Kûfe dil ekolünden el-Ahfeş (ö.315/927)'e göre, ism-i fâilin amel etmesi için birtakım şartlar gerekmez. el-Ahfeş, bu konudaki görüşü için aşağıdaki beyti örnek verir: (Tavîl)

خَيْرٌ بَنُو لَهَبٍ فَلَا تَكُ مُلْغِيَا	مقالة لَهَبِيَّ إِذَا الطَّيْرُ مَرَّتْ
<i>Lehb Oğulları kuşların uçmasından iyi ve kötü sonuç çıkarmada (iyâfe) oldukça mahirdirler. Onlar bu konularda söz söylerse sözlerini dikkate al.</i>	

el-Ahfeş'e göre *بَنُو* kelimesi *خَيْر* ism-i fâilinin, fâilidir. Basra ekolünden bazı bilginler, ismi fâil burada amel etmemiş, aksine mukaddem(öne geçmiş) haber olmuş, *بَنُو* kelimesi ise muahhar (sonraki) mübteda olmuştur" açıklamasını yaparak karşı çıkmışlardır. el-Ahfeş ise mübtedanın cemi, haberin ise müfret olduğunu belirterek mübteda ve haber uyumsuzluğunu ileri sürmüştür. Basra ekolünün bilginleri ise *والملائكة بعد ذلك* kalıbının cemiler için kullanılacağına *ظهيراً* Bunların arkasından bütün melekler onlara yardımcıdır" ayetini⁶⁷ delil göstermişlerdir⁶⁸.

⁶⁵ Kehf, 18/18

⁶⁶ İbn Hişâm, Şerhu Kadri'n-Nedâ, s. 272, İbn 'Akîl, Şerhu İbn 'Akîl, II, s. 106; es-Sabbân, Haşiyetu's-Sabbân 'alêş-Şerhi'l-Eşmûnî, II, Dâru İhyâi'l-Kutubî'l-'Arabiyye, Beyrut, tsz. s. 293; Hâlid b. 'Abdullâh el-Ezherî, Şerhu't-Tasrih ale'l-Tevzih, II, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz., s. 66; 'Abdulkâdir el-Bagdâdî, Hizânetu'l-Edeb, I, s.34. www.alwarraq.com (01.02.2007)

⁶⁷ Tahrim, 66/4

⁶⁸ İbn Hişâm, Şerhu Kadri'n-Nedâ, s. 272.

İlk dönem dilcilerinden sonraki bilginler, ism-i fâilin fiil gibi görev yapabilmesi için değişik şartlar aramışlardır. Bu şartları kaynakların verilerine göre incelemek yerinde olacaktır.

a. İsm-i Fâilin Soru Edatı ile Kullanılması

İsm-i fâil, soru edatı ile birlikte gelip; şimdiki, geniş veya gelecek zamandan birine işaret ediyorsa öge alır⁶⁹.

Sözünüzü yerine getirecek misiniz?	أَمْ تُجِزُّ أَنتُمْ وَعَدَكُمْ؟
Öğrenci dersini yazıyor mu?	هَلْ كَاتِبُ الطَّالِبِ الدَّرْسَ؟

Yukarıdaki örneklerde ism-i fâiller soru edatı ile birlikte gelmiş, gelecek ve şimdiki zaman anlamında kullanılmış, kendisinden sonraki kelimeleri sırasıyla fâil ve meful olarak almıştır.

b. Nefy/Olumsuz Edatı ile Kullanılması

İsm-i fâil, nefy edatı ile birlikte gelip, şimdiki/geniş veya gelecek zamandan birine işaret ediyorsa öge alır⁷⁰.

Örnekler:

Pazarı sadece kar eden över.	مَا حَامِدُ السُّوقِ إِلَّا مَنْ رَجَحَ
Kardeşim, seyahatten dönmüyor.	وَمَا قَادِمُ أَخِي مِنَ السَّفَرِ
Kabe'ye gelenlere (hürmetsizlik etmeyin)	وَلَا آمِنُ النَّيْتِ الْحَرَامَ

⁶⁹ İbn Ya'îş, Şerhu'l-Mufasssal, III, s.103; İbn Hişâm, Şerhu Kadri'n-Nedâ, s.106; İbn 'Akil, Şerhu İbn 'Akî, II, s. 107; Ahmed el-Hâşimî, el-Kavâ'idu'l-Esâsiyye, s. 210.

⁷⁰ İbn Ya'îş, Şerhu'l-Mufasssal, III, s.103; İbn Hişâm el-Ensârî, Şerhu Kadru'n-Nedâ, s. 272; Ahmed el-Hâşimî, el-Kavâ'idu'l-Esasiyye, s. 210.

⁷¹ Mâide, 5/2

Örneklerde, nefy edatından sonra gelen ism-i fâiller, fâil, meful ve harf-i cer almışlardır:

c. Mübtedanın Haberi Olması

İsm-i fâil, mübtedanın haberi olarak gelip şimdi-ki/geniş veya gelecek zamandan birine işaret ediyorsa öge alır⁷².

جَمِيعُ الْمُوظَّقِينَ هُنَا مُنْتَظِمُونَ فِي عَمَلِهِمْ فَهُمْ حَاضِرُونَ إِلَى مَكَائِبِهِمْ كُلَّ يَوْمٍ فِي الْوَقْتِ الْمَحْدَدِ
<i>Buradaki bütün memurlar işlerinde düzenlidir ve işlerine her gün zamanında gelirler.</i>

Yukarıdaki cümlede منتظمون ism-i fâili mübtedanın haberi olarak gelmiştir. İsm-i fâil de kendisinden sonraki kelimeleri öge olarak almıştır.

Bu bağlamda ism-i fâil, İnne ve benzerleri ile Kane ve benzerlerinin haberi olduğunda öge alır⁷³.

<i>Halit; kardeşine teşekkür ediyor.</i>	إِنَّ خَالِدًا شَاكِرٌ أَخَاكَ
---	---------------------------------------

إنّ nin haberi olarak gelen شاکر ism-i fâili أخ kelimesini mefulün bih olarak almıştır.

Aşağıdaki ayetlerde de İnne ve Kâne'nin haberi öge almıştır.

<i>Yeryüzünde bir halife/temsilci yaratacağım.</i>	إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً⁷⁴
---	--

⁷² İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, III, s.103 İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Kadri'n-Nedâ* s. 272; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, II, s. 106; Tâcuddîn el-İsferâyînî, *Lubbu'l-Elbâb fî 'İlmi'l-İ'râb*, nşr. Rabiha Çelebi, Anadolu matbası, İzmir, 1994, s. 92.

⁷³ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, III, s.103; İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Kadri'n-Nedâ* s. 272, Tâcuddîn el-İsferâyînî, *Lubbu'l-Elbâb fî 'İlmi'l-İ'râb*, s. 92.

⁷⁴ Bakara, 2/30

Sizin görüşünüze başvurmadan bir karar almam.	مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّى تَشْهَدُونَ ⁷⁵
--	--

d. Mevsûfun Sıfatı Olması

İsm-i fâil, mevsûfun (nitelenen) sıfatı olup, şimdi-ki/geniş veya gelecek zamandan birine işaret ediyorsa fiil gibi öge alır⁷⁶.

Arkadaşlarına yararlı sorular
soran öğrenciye kulak verdim.

سَمِعْتُ طَالِبًا مُّقْبِيًا عَلَى أَقْرَانِهِ
أَسْئَلَةً مُفِيدَةً

Yukarıdaki örnekte, مُّقْبِيًا ism-i fâili, طَالِبًا kelimesinin sıfatıdır, bu nedenle kendisinden sonra harf-i cer ve mefulün bih almıştır.

Onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar.	يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ ⁷⁷
---	--

Yukarıdaki ayette ise, مُخْتَلِفٌ kelimesi sebep-i sıfat olarak أَلْوَانُ kelimesini fâil almıştır.

e. Zilhâl'in Hâli Olarak Kullanılması

İsm-i fâil, fâil ve meful gibi cümledeki öğelerden birinin durumunu belirten hal/durum zarfı olarak gelip şimdi-ki/geniş veya gelecek zamandan birine işaret ediyorsa öge alır⁷⁸.

Örnek:

Ali yüzü parlıdayarak geldi.	أَقْبَلَ عَلَيَّ مُتَهَلِّلًا وَجْهَهُ
------------------------------	--

Yukarıdaki cümlede, ism-i fâil olan مُتَهَلِّلًا kelimesi, fâil-

⁷⁵ Neml, 27/32

⁷⁶ İbn Ya'îş, Şerhu'l-Mufasssal, I s. 104; İbn Hişâm, Şerhu Kadri'n-Nedâ, s. 272; İbn 'Akîl, Şerhu İbn 'Akîl II, s. 106; Ahmed el-Hâşimî, el-Kavâidu'l-Esâsiyye, s. 210; eş-Şertûnî, el-Mebâdiu'l-'Arabiyye, IV, s. 248.

⁷⁷ Nahl, 16 / 69

⁷⁸ İbn Ya'îş, Şerhu'l-Mufasssal, I, s. 104 ; Tâcuddîn el-İsferâyînî, Lubbu'l-Elbâb fî 'İlmi'l-İ'râb, s. 92.

lin hali olarak gelmiş ve وَجْهٌ kelimesini de fâil olarak almıştır.

Aşağıdaki örneklerde de altı çizili olan ism-i fâiller hal olarak, kendisinden sonraki kelimeleri öge olarak almıştır.

رَأَيْتُ الْإِسْتَاذَ خَارِجًا مِنَ الصَّفِّ Öğrenciyi sınıftan çıkarken gördüm.

وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ⁷⁹ Yalnızca Allah'a boyun eğerek ona dua edin.

f. Nida Harfinden Sonra Münadâ Şeklinde Gelmesi

İsm-i fâil, nida/ünlem edatından sonra münadâ olarak gelip; şimdiki/geniş veya gelecek zamandan birine işaret ediyorsa, öge alır. Bu özellik, münadâ çeşitlerinden şebîh bi'l-muzaf (muzafa benzer) münada durumunda ortaya çıkar⁸⁰.

Dağa tırmanan kişi, Dikkatli ol!	يَا طَالِعًا جَبَلًا انْتَبِهْ
----------------------------------	--------------------------------

طَالِعًا kelimesi, münada olarak (şebîh bi'l-muzaf münada) gelmiş ve kendisinden sonraki جَبَلًا kelimesini meful olarak almıştır.

Ebu'l-'Atâhiyye (ö.211/826)'nin aşağıdaki beytinde aynı durum sözkonusudur⁸¹. (Munserih)

لِلْوَارِدِينَ الْقُبُورَ مِنْ صَدْرٍ	يَا سَاكِئًا بَاطِنَ الْقُبُورِ : أَمَا
Kabrin derinliklerinde kalan kişi! Kabre gelenler tekrar çıkabiliyor mu?	

g. İsm-i Fâilin İsm-i Mevsulden Sonra Gelmesi

İsm-i fâil, ism-i mevsulden sonra gelmesi durumunda

⁷⁹ Araf, 7/29

⁸⁰ Şebîh muzaf, anlam olarak muzafa benzese de şekil olarak farklıdır. Şebîh muzaf genellikle ism-i fâil gibi sıfat fiillerle yapılır. el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh 'ale'l-Tevzîh*, II, 66; 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, 245; eş-Şertûnî, *el-Mebâdiu'l-'Arabiyye*, IV, 249.

⁸¹ Ebu'l-'Atâhiyye, *Dîvân*, nşr. Mecîd Tarîd, 1995, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut, s. 146.

öge alır⁸². Yine şimdiki/geniş veya gelecek zamana işaret etmesi gerekir.

عَسَرَلَرِي، غَرَجَاجِيْنِ اِشِيْكَ-
لَارِيْنِيْ يَآيَانِ كِيْشِيْئِلَ كَارْشِيْلاْشْتِيْمِ.

Cümlesinde, نَاشِرَةٌ ism-i fâili ism-i mevsûlden sonra gelmiş ve تَأْلِيْفُ kelimesini fâil, اَضْوَاءُ'yı mefûl olarak almıştır.

İsm-i fâil, ism-i tasgîr (küçültme eki ilavesi ile türetilen kelime) olarak gelirse öge alamaz ve aşağıdaki şekilde bir cümle kurulamaz⁸³.

	يَقِفُ حُوَيْرِسُ زَرْعًا
--	---------------------------

Cümlesinde, ism-i tasgîr olarak gelen حُوَيْرِسُ kelimesi, زَرْعُ kelimesini meful olarak mansup alamaz.

E. Mübâlağalı İsm-i Fâil

Arapça kaynaklarda, ism-i fâillerin, anlamlarında mübalağa ve abartı ifade etmek için farklı formatta kalıpların kullanıldığı görülmektedir. İsm-i fâili ele alan kaynaklar da mübalağalı ism-i fâile de yer vererek onun mübalağa amaçlı kullanıldığını ifade etmişlerdir⁸⁴.

Cimri malını çok hesaplıyor.	الْبَخِيلُ حَسَابٌ أَمْوَالَهُ
------------------------------	--------------------------------

حَسَابٌ kelimesi mübalağalı ism-i fâildir ve أَمْوَالُ kelimesini mefûlün bih olarak almıştır.

İslâm öncesi dönemi şairlerinden el-Hansâ (ö.24/644), aşağıdaki beytinde⁸⁵, (Basit)

وَإِنَّ صَخْرًا إِذَا تَشْتَوُ لَنَحَارَ	وَإِنَّ صَخْرًا لَكَافِينَا وَ سَيِّدَنَا
Sahr, bizim ulumuz ve büyüğümüzdü, kış günlerinde	

⁸² Tâcuddîn el-İsferâyînî, *Lubbu'l-Elbâb fî 'İlmi'l-İ'râb*, s. 92; eş-Şertûnî, *el-Mebâdiu'l-'Arabiyye*, s. 249.

⁸³ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, s.250.

⁸⁴ Bkz. Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, 184; İbn Hişâm, *Şerhu Kadri'n-Nedâ*, s. 272.

⁸⁵ el-Hansâ, *Divân*, nşr. İbrâhîm 'Avadeyn, *Mektebetu's-Sa'ade*, Mansûre, 1985, s.143.

hayvan keserek herkese etinden ikram ederdi.

نَحَرَ kelimesini mübalağalı ism-i fâil olarak kullanmıştır.

Kaynaklara göre en fazla kullanılan mübalağa kalıpları şunlardır⁸⁶.

فَعَالٌ	فَعِيلٌ	مِفْعَالٌ	فَعُولٌ	فَعَالٌ
---------	---------	-----------	---------	---------

Mübalağalı ism-i fâil özellikleri açısından genel olarak ism-i fâil ile aynıdır. Öge alma hususunda aralarında fark yoktur. Sibeveyh, mübalağa sigalarının amel ettiğini belirtir. Aşağıdaki söz, verdiği örnekler arasındadır⁸⁷.

Bal şerbetini çok içirim.

أَمَا الْعَسَلُ فَأَنَا شَرَابٌ

العسل kelimesi, kendisinden sonra gelen ism-i fâilin öne geçmiş mefûlün bihidir.

İbnu's-Serrâc, mübalağa adını kullanmamakla birlikte verdiği örneklerle onu izah eder ve Sibeveyhin verdiği أَمَا الْعَسَلُ فَنَا شَرَابٌ örneğini nakleder⁸⁸.

Kûfe ekolü, mübalağalı ism-i fâilin muzâri kalıp ve anlamlarına benzemediği gerekçesiyle bütün kiplerinin öge almasını uygun görmez. Mübalağalı ism-i fâilden sonra nasb edilen ismin, gizli bir fiilin mefûlü olduğunu iddia eder. Ayrıca mübalağalı ismi fâilin mefûlünün takdimini de uygun görmez. Örnekteki الْعَسَل kelimesini gizli bir fiilin nasbettiğini ifade eder. Bazı Basra ekolü bilginleri ise فَعِيلٌ-فَعِيلٌ veznindeki mübalağalı ism-i fâillerin amelini uygun görmeyip diğerlerini uygun görür⁸⁹. Ancak genel kanaat mübalağalı ism-i fâil cümledeki durumuna göre öge alabilir.

Mübalağalı ism-i fâil, cümledeki bağlamına göre nor-

⁸⁶ İbn 'Akîl, Şerhu İbn 'Akîl, II, 106; İbn Hişâm, Şerhu Kadri'n-Nedâ, s. 272.

⁸⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s. 57.

⁸⁸ İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahu*, I, s.123

⁸⁹ İbn Hişâm, Şerhu Kadri'n-Nedâ, s. 276.

mal ism-i fâil anlamında da kullanılabilir⁹⁰. Ebû Hilâl el-‘Askerî (ö.305/1004), *el-Furûku'l-Luğaviyye* adlı eserinde şebîh ve şebîh kelimelerinin arasındaki farkı açıklarken, şebîh kelimesinin mübalağalı ismi fâil olduğunu ve kalıbın normal ismi fâil anlamında kullanıldığını belirtir⁹¹.

F. İsm-i Faile Benzeyen Sıfatlar (Sıfat-1 Müşebbehe)

İsm-i fâilin anlam alanı konusunda, sıfatı müşebbehenin açılımını yaparak, onun kapsamında olduğunu belirtmiştik. Burada her ikisinin benzer ve farklı yönlerini ele alacağız.

Sıfat-1 müşebbehe, fiilden türeyen bir sıfat olmasına rağmen, fiil ile hareke, harf ve zaman yönünden bir bağlantısı yoktur. Ancak ism-i fâil gibi fiilden türeyen sıfat özelliği vardır. Bu nedenle fiil gibi değil, ism-i fâil gibi öge alır. Sıfat-1 müşebbehe, fâil almasının yanı sıra mefûl alacaksa bu durumda iki şey ortaya çıkar: öge marife ise şebîh mefûlün bih, nekra ise temyîz adını alır⁹².

أَوْقَدْتُ الْمِصْبَاحَ الْقَوِيَّ النَّورَ Işığı tesirli lambayı yaktım

Cümlesinde, النَّورِ kelimesi الْقَوِيّ, sıfat-1 müşebbehe'sinin şebîh mefulün bihidir.

الْبَحْرُ بَعِيدٌ غَوْرًا Deniz çok derindir.

Cümlesinde, غَوْرًا kelimesi بَعِيدٌ sıfat-1 müşebbehesinin temyizidir.

Sıfat-1 müşebbehe fiilin yapısına benzemediği için i-

⁹⁰ 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, s.262.

⁹¹ Ebu Hilâl el-‘Askerî, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, Beyrut, 1973, s. 146.

⁹² 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, s.282; Mustafa Galâyinî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabîyye*, III, s.284; Ahmed el-Hâşimî, *el-Kavâidu'l-Esâsiyye*, s.312.

simler gibi izafet hâlinde olmaları yaygındır⁹³.

Bu, güzel yüzlüdür.	هَذَا حَسَنُ الْوَجْهِ
---------------------	------------------------

Arapçada lafzî izafetlerde muzâf olan kelime elif-lâm takısı almadığı halde⁹⁴ sıfatı müşebbehenin başında gelebilmektedir⁹⁵.

Bu, güzel yüzlüdür.	هَذَا الْحَسَنُ الْوَجْهِ
---------------------	---------------------------

İsm-i fâil genellikle değişken sıfatlar için kullanılırken; sıfat-ı müşebbehe devamlılık ifade eden sıfatlar için kullanılır⁹⁶.

عَرَفْتُهُ جَمِيلَ الصُّورَةِ أَبْيَضَ اللَّوْنِ حَسَنَ الْعَيْنَيْنِ
Onu, sureti güzel, rengi beyaz, gözleri güzel olarak tanıdım.

Gramer kaynakları önce ism-i fâili, peşinden de sıfat-ı müşebbehe'yi ele almış; yer yer benzerlik ve farklılıklarını dile getirmiştir. İsm-i fâil ile sıfat-ı müşebbehe arasındaki farklı yönlerine değinmek yerinde olacaktır.

1.İsm-i fâil, genellikle hem müteaddî hem de lazım (lazım fiil için kâsır ifadesini kullanır) fiillerden, sıfat-ı müşebbehe ise sadece lâzım fiillerden yapılır⁹⁷.

البحرُ بَعِيدٌ غَوْرًا Deniz çok derindir.

2.İsm-i fâil, muzâri fiilin harf ve harekesine uygundur. Sıfatı müşebbehe ism-i fâil kalıbında gelirse, bu hareke benzerliği devam eder, ama farklı kalıpta gelirse benzerlik görülmez⁹⁸.

⁹³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s.194.

⁹⁴ Manevi izafette harf-i tarif gelebilir.

⁹⁵ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, s.194.

⁹⁶es-Sabbân, Haşiyetu's-Sabbân 'alê'l-Şerhi'l-Eşmûnî, I, s. 293; 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, s. 282.

⁹⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, II, nşr. Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Matba'atu Muhammed 'Alî, Kahire, tsz., s. 593; 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, s. 282.

⁹⁸ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, II, s. 593; 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III,

Onun dili akıcıdır.

هو مُنْطَلِقُ اللِّسَانِ

Yukarıdaki cümlede مُنْطَلِقُ kelimesi bir şahısta devamlı olduğundan sıfatı müşebbehedir, ancak ism-i fâil kalıbında getirilmiştir. Harf ve hareke yönüyle muzâri fiile benzemektedir.

3. İsm-i fâil mefulünden önce gelebilir. Sıfatı müşebbehe'nin mansubu (temyîz) kendisinden önce gelemes⁹⁹.

Zeyd Amr'ı dövüyor.

زَيْدٌ عَمْرًا ضَارِبٌ

Emra takdim edilmiş ضارب kelimesinin mefulüdür.

Aşağıdaki şekilde sıfat-ı müşebbehe, ögesinden önce gelemes¹⁰⁰.

زَيْدٌ حَسَنُ الْوَجْهِ	زَيْدٌ وَجْهُهُ حَسَنٌ
-------------------------	------------------------

Zeyd, güzel yüzlüdür.

4. İsm-i fâilin mevsufunun hazfî iyi görülmesine karşın sıfat-ı müşebbehe'nin mevsufunun hazfî kötüdür¹⁰¹.

Yüzü güzel adama uğradım.

مَرَرْتُ بِحَسَنِ وَجْهِهِ

5. İsm-i fâille öğeleri arasına başka bir kelimenin girmesi mümkün iken, sıfat-ı müşebbehe ile öğeleri arasına başka kelime giremez¹⁰².

Evde Zeyd'in babası Amr'ı dövüyor.

زَيْدٌ ضَارِبٌ فِي الدَّارِ أَبِيهِ
عَمْرًا

s. 282.

⁹⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, II, s. 593; 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, s. 282.

¹⁰⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, II, s.593; 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, s. 282.

¹⁰¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, II, III, s.593.

¹⁰² İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, II, III, s.593

6. İsm-i fâil, mâzî ve muzâri fiilin ifade ettiği zamanlara delalet ederken, sıfatı müşebbehe daimi özellikleri içerdiğinden belirli bir zamana işaret etmez, bütün zamanları kapsar¹⁰³.

Sonuç

İsm-i fâil, Türkçedeki sıfat fiil/eylem fiil (etken ortaç) ile de benzer özellik gösterir. Hem Arapça hem de Türkçede bu kelime grubu fiilden türemiş sıfat özelliğini taşır ve cümlede nesne, sıfat gibi pek çok öge konumunda olur. Arapçada ism-i fâil, fiil gibi geçmiş, geniş ve gelecek zamanda kullanılır. Arapçada Türkçeden farklı olarak ism-i fâil, fiil gibi fâil, meful, sıfat, hal gibi hemen öge alır. İsm-i fâil, harf-i tarifli geldiğinde başka bir şart aranmaksızın öge alabilir. İsm-i fâil, harf-i tarifsiz gelmesi durumunda iki şart aranır. Birincisi ism-i fâilin soru edatı veya olumsuzluk edatı ile gelmesi ya da haber, sıfat v.s. olarak bulunması. İkincisi ise birinci maddedeki ism-i fâillerin şimdiki, geniş ve gelecek zamandan birini kapsamasıdır.

Türkçede sıfat fiil kendileri cümlelerin değişik öğeleri olurken; Arapçada hem öge olur hem de fiil gibi öge alabilir. Arapçada ism-i fâilin, ism-i meful, masdar, muzâri fiil, ism-i mevsûl gibi kavramlarla çok yakın ilişkisi olduğu görülmektedir. Özellikle muzâri fiille çok yakın benzerlikleri vardır. Muzâri fiilin “ism-i fâile benzeyen fiil” olarak adlandırılması bu iki kelimenin birbirleri ile yakın benzerlikleri olduğunu göstermektedir.

Türkçedeki ism-i fâilin ilişkili olduğu ana çatı fiilimsiler olup, bunlar isim, fiil ve zarf fiil olarak kategorize edilmektedir. Türkçedeki bu kategorize, Arapçada türemiş kelimeler olarak ele alınmış ve zarf fiil konusu hal olarak ayrı ve müstakil bir konu olarak değerlendirilmiştir.

Arapçada muzâri fiille (bazen mazi de olabilir) yapılan

¹⁰³ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, s. 282.

cümleler ism-i fâille de kurulabilmektedir. Bu da isim ve fiil cümlesinden farklı bir tarzdır. Belâgat açısından ism-i fâille kurulan cümle isim cümlesine benzediği için, fiil cümlesinden daha etkili ve vurguludur.

Kaynakça

'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1966.

'Abdulğani ed-Dakr, *Mu'cemu'n-Nahv*, Mektebetu'l-Kiyâm, Kum, 1974.

'Abdulkâdir el-Bağdâdî(ö.1093/1682), *Hizânetu'l-Edeb*, www.alwarraq.com

'Abdulvehhâb Bekî-'Abdulkâdir el-Mehîrî ve Diğerleri, *en-Nahvu'l-'Arabî*, eş-Şeriketu't-Tûnûsiyye, Tunus, tsz.

Ahmed el-Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-Esâsiyye*, nşr. Ahmed Kâsim, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1988.

Akyüz, Vecdi, *Arapçada Fîl Kipleri ve Yardımcıları*, İFAV, İstanbul, 1996.

Alî Cârîm-Mustafâ Emîn, *en-Nahvu'l-Vâdih*, II, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1965.

el-Bağdâdî, Ahmed b. Kâsim, *Risâletun fî İsmi'l-Fâil*, nşr. Mahmûd Hasan 'Avvâd, Dâru'l-Furkân. [http://www.islammesssage.com/bookswv/book_larg_text.php?bkid=4415; \(01.03.2007\)](http://www.islammesssage.com/bookswv/book_larg_text.php?bkid=4415; (01.03.2007)).

Çakır, Mehmet, *Binâu'l-Kelime fî'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Özcan Matbacılık, Ankara, 1997.

Ebu Hilâl el-'Askerî (ö.395/1004), *el-Furûku'l-Luğaviyye*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, Beyrut, 1973.

Ebû Mansûr es-Se'âlibî (ö.430/1038), *Fikhu'l-Luğa*, nşr. Yâsin el-Eyyûbî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 2000.

Ebu'l-'Atâhiyye (ö.211/826), *Dîvân*, nşr. Mecîd Tarîd, 1995, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, Beyrut.

el-Ferezdak (ö.114/732), *Dîvân*, nşr. Mecîd Tarâd, II, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, 1992.

Gencan, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu yay., İstanbul, 1971.

Gündüzöz, Soner, "Kur'an'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları", *Nüşa Dergisi*, Yıl: II, Sayı:7, Güz: 2002.

Hâlid b. 'Abdullâh el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh ale'l-Tevzîh*, II, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz.

Halîl b. Ahmed (ö.175/791), *Kitâbu'l-Cumel fi'n-Nahv*, nşr. Fahrüddîn Kabâve, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1980.

el-Hansâ (ö.24/644), *Dîvân*, nşr. İbrâhîm 'Avadeyn, Mektebetu's-Sa'âde, Mansûre, 1985.

İbn 'Akîl (ö.769/1367), *Şerhu İbn 'Akîl*, II, nşr. Muhyiddîn 'Abdulhamîd, İhyâud-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, tsz.

İbn Cinnî (ö.392/1001), *el-Hasâ'is*, III, nşr. 'Abdulhamîd el-Hindâvî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2001.

İbn Fâris (ö.395/1004), *es-Sâhibî fi Fikhi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, nşr. 'Umer Fârûk ed-Debbâğ, Mektebetu'l-Meârif, Beyrut, 1993.

İbn Hişâm el-Ensârî (ö.761/1360), *Muğni'l-Lebîb*, II, nşr. Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Matba'atu Muhammed 'Alî, Kahire, tsz.

İbn Hişâm el-Ensârî (ö.761/1360), *Şerhu Kadri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, nşr. Muhyiddîn 'Abdulhamîd, b.y.y., Dersaâdet, tsz.

- İbn Ya'îş (ö. 643/1245), *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, IV, nşr. Seyyid Ahmed-'Abdulcevvâd 'Abdulğânî, el-Mektebetu't-Tevfikiyye, Kahire, tsz.
- İbnu'l-Hâcib (ö.646/1249), *el-Kâfiye fi'n-Nahv*, II, nşr. Muhammed b. el-Hasan el-Esterâbâdî, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.
- İbnu's-Serrâc (ö.316/928), *el-Usûl fi'n-Nahv*, III, nşr. el-Huseyn el-Fetlî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1999.
- İmru'u'l-Kays (ö. m.545), *Divân*, nşr. Hannâ el-Fâhûrî, Dâru'l-Cil, 1989, 247.
- İşler, Emrullah- "Arapça ve Türkçede Zamanlar –Karşıtsal Çözümleme", *Nüşa Dergisi*, Yıl:III, Sayı:8, Kış:2003, Ankara.
- İşler, Emrullah, "Arapça ve Türkçede Ortaçlar –Karşıtsal Çözümleme"- *Nüşa Dergisi*, Yıl:2, Sayı:7, Güz :2002.
- İşler, Emrullah-Yıldız, Musa, *Arapça Modern Metinler ve Çözümlemesi*, Elif yay., İstanbul, 2005.
- Kalkaşendî (821/1418), *Subhu'l-A'şâ*, XV, nşr. Huseyn Şemsuddîn, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1987.
- Karebela, Nevin, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, Aktif yay., Ankara, 2006.
- Kılıç, Hulusi, *Arapça Dilbilgisi-Sarf*, Rağbet yay., İstanbul, 2005.
- Mehmed Zihni Efendi (ö.1332/1913), *el-Muktedab ve'l-Muntehab*, Marifet yay., İstanbul, tsz.
- el-Merzûkî(ö.421/1030), *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*, I, s. 88, www.alwarrag.com (01.03.2007).
- el-Muberred (ö.285/898), *el-Kâmil*, IV, nşr. Ebu'l-Fazl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1999.
- el-Muberred (ö.285/898), *el-Muktedab*, IV, nşr. 'Abdulhâlik 'Azîme, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, tsz.
- Mustafâ Galâyînî, *Câmi'ud-Durûsi'l-'Arabîyye*, III, el-

Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1983.

Özbalıkçı, M. Reşit, "Arap Dilinde Fiilimsilerin Zaman Durumu", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: XIV, Yaz-Sonbahar, İzmir, 2001.

Özbalıkçı, M. Reşit, *Arap Dilinde Zaman Açısından Füller*, Anadolu Matbası, İzmir, 1996.

er-Reşîd eş-Şertûnî, *el-Mebâdiu'l-'Arabiyye*, IV, Dâru'l-Meşrik, 1965, Beyrut.

es-Sabbân (ö.1206/1792), *Haşiyetu's-Sabbân 'ale's-Şerhi'l-Eşmûnî*, II, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Beyrut, tsz.

es-Sekkâki(ö.626/1229), *Miftâhu'l-'Ulûm*, el-Mektebetu'l-'İlmiyyetu'l-Cedîde, Beyrut, tsz.

Sibeveyh (ö.180/796), *el-Kitâb*, V, nşr. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1968, s. 187.

eş-Şatibî (ö.790/1388), *el-İfâdât ve'l-İnşâdât*, www.alwarraq.com. (04. 03.2007).

Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1967.

Tâcuddîn el-İsferâyînî (ö.684/1280), *Lubbu'l-Elbâb fî 'İlmi'l-İ'râb*, nşr. Rabiha Çelebi, Anadolu Matbası, İzmir, 1994.

Ummu'l-Hasân b. el-Kâsim el-Murâdî(749/1348), *el-Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, <http://www.alwarraq.com> (01.03.2007).

Yâkût el-Hamevî(ö.626/1229), *Mucemu'l-Udebâ*, 66. <http://www.alwarraq.com> (10.05.2007).

ez-Zemahşerî, (ö.512/1118) *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl*, IV, nşr. 'Abdusselâm Şâhîn, Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2003 .